

Kokooma- ja yksittäisteosten avoimen saatavuuden osalinjaus, luonnos V2

AVOTT:n kommentointipyyntö 13.9.2024 mennessä

<https://avointiede.fi/fi/ajankohtaista/kerro-mielipiteesi-kokooma-ja-yksittaisteosten-avoimuuden-osalinjauksesta>

Suomen tiedekustantajien liiton lausunto 12.9.2024 kello 17.20

1. Kommentoi osalinjauksen johdantoa.

Suomen tiedekustantajien liitto pitää realistisena edellytystä, että tämän linjauksen tavoitteet voivat toteutua ja toimenpiteet onnistua vain, mikäli ”on olemassa kestävä avoimen julkaisemisen rahoitusmalli”. Liittoa huolestuttaa kiire linjata tilanteessa, jossa yksinkertaisempi tiedelehtien avoimuuden rahoituskin on kuntoon saattamatta. Siten liitto toivoo tarmon ensisijaista kohdentamista rahoituskysymyksen ratkaisemiseen ja malttia linjaamiseen.

Suomen tiedekustantajien liitto pitää myönteisenä, että luonnoksessa tunnistetaan kirjojen ja lehtien tuotantoprosessien erot, mainitaan kotimaisten kustantajien erityisyys ja ymmärretään kotimaisten infrastruktuurien hauraus. Epäselväksi kuitenkin jää, kuinka tarkoituksenmukaista on kuvata taustoja kansalliseksi linjaukseksi tarkoitetussa dokumentissa ja mikä siinä lopulta on kansallisen ja kansainvälisen kirjanjulkaisemisen suhde. Linjaus ei vaikuta kansainvälisten kirjankustantajien toimintaan mitenkään mutta voi heikentää merkittävästi kotimaisten tieteellisten kirjantekijöiden toimintaedellytyksiä.

Suomen tiedekustantajien liitto toteaa, että linjauksen väittämien tulisi perustua näyttöön. Sivulla 5 ja alaviitteessä 1 kerrattu AVOTT:n näkemys julkaisujen avoimen saatavuuden ja tutkimustulosten saavutettavuuden ja vaikuttavuuden yhteydestä ei ole niin suoraviivainen kuin dokumentti itselleen edullisesti esittää, eikä sitä tulisi tarjoilla totuutena. On yleisesti tiedossa, että huomattavaa osaa nettiin ladatusta materiaalista ei koskaan avata, eivätkä latausmäärät suoraan kerro käytöstä, saati vaikuttavuudesta. Selventämättä jää, millä perusteella Yhdysvalloissa tehtyjen tutkimusartikkelihavaintojen katsotaan sellaisenaan soveltuvan suomalaiseen kirjankustantamiseen, jonka erityisyys todetaan linjauksessa. Yksiselitteistä näyttöä ei ole myöskään avoimuuden ja julkaisujen laadun positiivisesta kausaalisuhteesta, vaikka dokumentti muuta esittää. Kun vertaisarvioituista tieteellisistä julkaisuista halutaan linjata kansallisella tasolla, olisi eduksi uskottavuudelle, että väittämät kestäisivät kriittisen tarkastelun.

Periaate 1: Kaikilla tutkijoilla on tasavertainen mahdollisuus julkaista tutkimuksensa ja niin halutessaan saattaa se avoimesti saataville riippumatta tutkimusalasta, rahoituspohjasta tai uravaiheesta.

Periaate 2: Tieteellisten julkaisujen arvioinnissa arvioidaan erikseen yksittäisen tutkimusjulkaisun laatua.

Suomen tiedekustantajien liitto katsoo, että laatu on tärkeämpi asia kuin julkaisumuoto. Periaatteiden tulisi vaihtaa paikkaa niin, että nykyinen Periaate 2 olisi Periaate 1.

Periaatteiden muotoilua vaivaa epäselvyys: Nykyisen Periaatteen 1 teksti ja sen alla kuvattu toteutus eivät vastaa toisiaan. Onko tutkijoilla ”tasavertainen mahdollisuus julkaista tutkimuksensa” (periaate) vai ”tasavertaiset mahdollisuudet avoimeen julkaisemiseen” (toteutus)? Nämä ovat kaksi eri asiaa eikä yhtä voi suoraan johtaa toisesta. Nyt tutkija-kirjoittajan (tekijän) vapaus valita on kavennettu vapauteen valita vastikkeeton nettijulkaiseminen ja taloudellisista oikeuksistaan luopuminen. Tutkija-kirjoittajan (tekijän)

Suomen lainsäädännössä turvattua valinnanvapautta pitäisi kuitenkin kunnioittaa kattavasti ja neutraalisti niin, että hän voi valita teokselleen minkä tahansa julkaisumuodon itsenäisesti. Jos kyse on julkisesta rahasta, se on sanottava selvästi ääneen yleistämisen sijasta. Tekijän oikeus teokseensa ei silti muutu. Periaatteen 2 tekstissä tulisi suoraan ilmaista, mitkä ovat ne toimijat, joiden halutaan noudattavan periaatetta.

Ajatus julkaisemisen tasavertaisuudesta ei ole realistinen eikä edes toivottava, ja antaa virheellisen kuvan tiedejulkaisemisesta. Linjaus koskee vertaisarvioituja julkaisuja ja on selvää, etteivät riippumattomasta laadunvalvonnasta vastaavat kirjankustantamot ja tieteelliset seurat voi julkaista kaikkea niille tarjottua materiaalia, vaikka taustalla olisi millainen rahoitus.

Nykyisen Periaatteen 1 toteutus-kohdassa olisi syytä kertoa konkreettisesti, miten tutkimusorganisaatiot ja -rahoittajat aikovat varmistaa tutkijoiden tasavertaiset (tai ylipäänsä mitkään) mahdollisuudet avoimeen julkaisemiseen. Toistaen: Julkinen rahoitus tulisi selvästi sanoen erottaa yksityisestä rahoituksesta – ja tekijän ja hänen kustantajansa laillisia oikeuksia tulee silti kunnioittaa. Suomen tiedekustantajien liitto epäilee, ettei tällä dokumentilla tai AVOTT:lla ole mandaattia linjata ratkaisuja yksityisille rahoittajille.

Otsikossa viitataan ”periaatteiden toteutumisen vastuisiin”. Vastuut ovat dokumentissa kuitenkin epäselviä tai määrittelemättä. ”Tutkimusyhteisö” ja ”tiedeyhteisö” jäävät epämääräisiksi. Suomesta (ja maailmalta) puuttuu näyttö siitä, että tällainen yhteisö olisi lähelläkään yksimielisyyttä linjauksen tavoittelemasta avoimuudesta. Suomen tiedekustantajien liitto katsoo, että avoimuutta ei tule määritellä niin laajasti kuin nyt on tehty. Tiedon avoin saatavuus riittää, eikä ole synonyyminen ilmaiselle nettijulkaisemiselle saati vapaalle tulostamiselle, jakamiselle ja muokkaamiselle.

Muotoilujen yksiselitteisyyteen tulisi kiinnittää huomiota varsinkin, koska dokumentti pitää määritelmiä tärkeinä nostamalla niitä jo johdantoon. Avoimuuden lisäksi myös ”tutkijan” määritelmä affiliaatiovelvoitteineen vaikuttaa perusteettoman laajalta. Millä mandaatilla tai realismilla vaaditaan vastikkeetonta avoimuutta esimerkiksi tutkimusteokselta, jonka emeritus tai dosentti julkaisee yhteistyössä nimekkään kaupallisen kotimaisen tiede- tai tietokustantajan kanssa? Ei liene kenenkään etu, että ko. kirjoittaja joutuisi irrottautumaan affiliaatiostaan taloudellisten oikeuksiensa puolustamiseksi tai että epärealistiset vaatimukset vahingoittaisivat linjauksen uskottavuutta.

Linjauksen on tarkoitus koskea tiedekirjoja. Suomen tiedekustantajien liitto kysyy, miten ja millä asiantuntemuksella nämä teokset aiotaan erotella tietokirjoista, joita monet kotimaisilla kielillä kirjoittavat tutkijat julkaisevat kaupallisten yleiskustantamojen kautta. Joillakin tieteenaloilla tällaisilla teoksilla ja niiden osilla on tärkeä meritoiva rooli. Suomen tiedekustantajien liitto katsoo, että tasaveroisuuden tavoittelun tulee koskea myös tieteenaloja.

Kaavio 1 herättää kysymyksen: Miksi linjauksen lisäksi tarvitaan erillisiä suosituksia? Aiemmin harkittiin vain suosituksia. Kumpaan tiukkuusasteeseen ”tiedeyhteisö” on tarkoitus sitouttaa?

Alaviite 11: Suomen tiedekustantajien liitto huomauttaa kohteliaasti, että TENK:n Tieteellisten julkaisujen tekijyydestä sopiminen -suositus vuodelta 2019 on suppea ja kestänyt aikaa heikosti. Kustantajan ja suomalaisen tiedepolitiikan uskottavuuden näkökulmista kannustus vastuukirjoittajan rooliin pyrkimisestä on harkitsematonta, koska suomalaisen avoimuuslinjaukset asettuvat tällöin tutkija-kirjoittajien työnjakoa ohjaavaksi kriteeriksi. Tämä voi haitata suomalaisten tutkijoiden mainetta ja yhteistyömahdollisuuksia esittäessään suomalaiseen ajatusmaailmaan ja kansallisiin linjauksiin perustuvia vaatimuksia muunmaalaisille tutkijoille ja julkaisukanaville. Kuten dokumentissa todetaan sivuilla 4–5, suomalainen

vastikkeeton avoimuus on maailmalla poikkeus. Eduksi linjaukselle olisi, että oikeudenhaltijoiden – tekijöiden ja kustantajien – ääni ja asiantuntemus saataisiin vahvemmin esille.

2. Kommentoi osalinjauksen tavoitetta 1 ja sen alaisia toimenpiteitä.

Tavoite 1: Suomalainen tutkimusyhteisö pyrkii varmistamaan sen, että viimeistään vuonna 2030 kaikki uudet tieteelliset yksittäisteokset ja kokoomateosten artikkelit ovat välittömästi avoimesti saatavilla.

Suomen tiedekustantajien liitto toteaa, että ”välittömän avoimen saatavuuden” sijaan olisi rehellisempää sanoa suoraan, että linjauksessa tavoitellaan julkaisujen avaamista käyttäjille maksuttomasti (vastikkeetta) netissä. Tämä korostaisi toisaalla mainitun kestäväen rahoitusratkaisun tarvetta ja myös linjausluonnoksen sisäisiä ristiriitoja, jotka kaipaavat sovittelua. Samalla nähtäisiin avoimemmin, että oikeudenhaltijoiden oikeuksia ja Suomen lakia on aikomus ylenkatsoa.

Suomen tiedekustantajien liitto huomauttaa, että kokoomateos on tekijänoikeudellinen käsite, mikä tulisi huomata kansallisia linjauksia valmisteltaessa. Linjausluonnoksessa kokoomateosten osista puhuminen on paikoitellen terminologisesti sekavaa tavalla, joka vaikeuttaa asian seuraamista.

Tavoitteen muotoilu herättää kysymyksiä: Ketkä tässä kuuluvat ”suomalaiseen tutkimusyhteisöön”? Mistä tähän tulee vuosi 2030, kun muualla dokumentissa tavoitevuosi on 2028?

TOIMENPIDE 1A

Tutkimusorganisaatioiden suorat neuvottelut kotimaisten kustantamojen kanssa eivät vaikuta tyypillisiltä, todennäköisiltä, saati toteutettavilta ainakaan, mikäli tarkoitus on kunnioittaa tutkija-kirjoittajien ja kustantajien perustuslailla turvattua sopimusvapautta ja muita oikeuksia päättää teoksistaan.

Suomen tiedekustantajien liittoa huolestuttavat myös esitettyyn järjestelyyn liittyvät potentiaalisesti ikävät ja epäeettiset valta-asemat. Niitä syntyy, koska moni pienen voittoa tavoittelemattoman kirjankustantajan työntekijä on päätoimissaan yliopiston tai korkeakoulun palveluksessa.

TOIMENPIDE 1B

Kohtuullisten maksujen hyväksymistä voidaan Suomen tiedekustantajien liiton mielestä pitää periaatteessa myönteisenä mutta kuka määrittelee, mikä on kohtuullista? Kotimaisille voittoa tavoittelemattomille kustantajille kohtuullinen tarkoittaa vähintään sitä, että julkaisusta koituneet kustannukset tulevat katetuiksi. Kustantajilla on oikeus päättää palvelujensa hinnoittelusta. Tutkimusorganisaation hallinnossa kohtuullinen voi tarkoittaa aivan muuta, eivätkä kansainväliset järjestelyt sovellu sellaisinaan Suomeen. Maksuja kaavailtaessa on syytä kunnioittaa tieteenalojen julkaisu- ja kustannustoiminnan ominaispiirteitä ja muita eroja.

Maksuista neuvoteltaessa ja niitä linjattaessa olisi Suomen tiedekustantajien liiton mielestä tärkeää ymmärtää suomalaisten kirjankustantajien resurssipulan konkretiaa ja välttää toimenpide-ehdotuksia, jotka ovat omiaan lisäämään byrokratiaa. Liitto kantaa huolta ”kohtuullistenkin” maksujen prosessoinnista koituvasta laskutus-, tiliointi- ja raportointityöstä, joka voi lisätä merkittävästi pienten kirjankustantajien henkilökunnan kuormitusta ja vähentää kirjantekemiseen käytettävissä olevia voimavaroja.

Suomen tiedekustantajien liitto ei voi hyväksyä kategorista rinnakkaistallentamisvaatimusta, joka kiertää asianmukaisia sopimuksia oikeudenhaltijoiden oikeuksia loukkaavalla tavalla ja ajaa yliopistokirjastojen etua kovin kapeakatseisesti.

Maksuista herää kysymyksiä: Korvataanko nettiin ilmaiseksi avattavasta (rinnakkaistallennettavasta) kirjasta kustantamon kulut vai myös kirjoittajan mahdollisesti menettämät myyntitulot, joihin hänellä pitäisi olla oikeus? Kotimaiset kustantajat kantavat huolta tekijöidensä oikeuksista ja tulotasosta, joita yliopisto- ja korkeakoulutyönantajat eivät kykene takaamaan mutta joita kohtaan ne esittävät perusoikeuksiin ulottuvia universaaleja vaatimuksia.

Toimenpideosuutta 1B vaivaavat epämääräisyys ja ristiriitaisuus.

TOIMENPIDE 1C

Suomen tiedekustantajien liitto pitää lähtökohtana ajatusta toimia kustantamojen ehtojen mukaisesti kaikessa rinnakkaistallentamisessa.

Tässäkin kohdassa on syytä muistaa tutkija-kirjoittajan oikeudet, jotka kotimaiset kustantajat yleisesti kunnioittavat sopimuksissaan. Voiko varsinkaan välitöntä rinnakkaistallentamista edellyttää tutkija-kirjoittajalta, jonka asema tutkimusorganisaatiossa on epävarma ja usein lyhytaikainen? Suomen tiedekustantajien liitto tähdentää jälleen, että oikeudenhaltijoilla – niin tekijöillä kuin kustantajillakin – on oikeus tuloihin teoksistaan.

AVOTT-koordinaatiossa ja linjauksen ohjausryhmässä tulisikin vielä pohtia syvällisesti voidaanko tutkija-kirjoittajia tai organisaatioita millään tavoin kestävästi velvoittaa näin kattavaan avoimuuteen. Suomen tiedekustantajien liitto pitää epärealistisena oletusta, että julkaisut syntyisivät ja niitä tarjottaisiin kustantajille poikkeuksetta tutkimusorganisaatioiden puitteissa. Liitto painottaa, että näissä organisaatioissa tutkimusta tehdään myös muulla kuin julkisella rahoituksella. Koska varsinkin yksityinen rahoitus myönnetään yksilöille tai heidän ryhmilleen ajatus tutkimusorganisaatioista ensisijaisina neuvotteluosapuolina kustannussopimuksia laadittaessa tuntuu entistä epärealistisemmalta.

Huomattakoon myös, että tämäkin osuuden muotoilu on nykyisellään ristiriitainen.

TOIMENPIDE 1D

Mistä vuosi 2028 tulee? Suomen tiedekustantajien liitto toivoo, että asiaa avattaisiin, mikäli aikataululle on konkretiaa. Mikäli ei ole, liitto kantaa huolta linjauksen uskottavuudesta, ennenaikaisuudesta ja siten tarkoituksenmukaisuudesta.

TOIMENPIDE 1E

Suomen tiedekustantajien liitto epäilee muutostyön tarpeellisuutta tässä laajuudessa. Liitto toivoo, että muotoilun sisältämä ajatus tutkimusorganisaatioiden ja -rahoittajien vahvemman oikeudesta toimia kotimaisten kirjankustantajien toimialan muovaajana on tahaton ja sitä täsmennetään esitettyjä toimenpiteitä perustellen ja Suomen lakia noudattaen.

TOIMENPIDE 1F

Toimijoita ja niiden mandaattia perusteineen olisi tässäkin eduksi selkeyttää. Miten tehtävästä vastaavaksi tahoksi ”tutkimusyhteisössä” julistautuva AVOTT aikoo huolehtia asiasta ja miksi kehitystyölle on vielä tarvetta? Mikä on ajateltu kotimaisten kustantajien rooliksi kehitystyössä, joka koskee niiden ydintoimintaa ja taloudellista tulevaisuutta?

Suomen tiedekustantajien liitto toivoo, että AVOTT-koordinaatio pyrkisi omaa rooliaan korostamatta ensisijaisesti kehittämään malleja, joita ”tutkimusyhteisö” voisi noudattaa ja kehittää orgaanisesti. Selkeys ja

ristiriidattomuus olisivat eduksi tässä mallintamisessa. Kärjistäen: Jos tavoitteena on, että tutkimusorganisaatiot ja kustantamot sopivat asioista suoraan keskenään, mihin tarvitaan AVOTTia?

Tässäkin osuudessa korostuu tarve sanoa yksiselitteisen selvästi, että linjauksessa välittömällä avoimuudella tarkoitetaan käyttäjälle ilmaista välitöntä nettiavoimuutta. Tämä on eri asia kuin avoin saatavuus.

3. Kommentoi osalinjauksen tavoitetta 2 ja sen alaisia toimenpiteitä.

Tavoite 2: Tieteellisten julkaisukanavien ja julkaisujen kokonaishinnat ovat läpinäkyviä ja julkisia.

Suomen tiedekustantajien liitto muistuttaa, että yksityisillä kustantajilla on Suomessa oikeus liikesalaisuuteen, vaikka toiminta olisi voittoa tavoittelematonta.

Liitto katsoo, että esitetty hintaseuranta soveltuu lähinnä suuriin kansainvälisiin kustannustaloihin. Dataa keräävien kirjastojen seurantakäytäntöjä olisi eduksi yhdenmukaistaa.

4. Kommentoi osalinjauksen tavoitetta 3 ja sen alaisia toimenpiteitä.

Tavoite 3: Viimeistään vuonna 2028 tutkimusyhteisö on luonut kestävän rahoitusmallin, joka mahdollistaa kokooma- ja yksittäisteosten välittömän avoimuuden.

Suomen tiedekustantajien liitto pitää erittäin tärkeänä, että tieteellisiä kirjoja voidaan jatkossakin julkaista kotimaisilla kielillä. Siksi olisi paikallaan kirjata dokumenttiin konkreettinen viesti siitä, miten AVOTT-koordinaatio aikoo huolehtia kestävien rahoitusmekanismien luomisesta tilanteessa, jossa monet kotimaista kustannus- ja julkaisutoimintaa koskevista konkreettisista uhista syntyvät tämän linjauksen edistämästä aatemaailmasta ja toimista.

Suomen tiedekustantajien liitto toivoo tässäkin kohden tarmon kohdentamista rahoitusratkaisujen etsimiseen ja linjaustyön jättämistä lähemmäs tavoitteen vuotta 2028. Näin ratkaisun ja linjauksen eettistä, juridista ja taloudellista kestävyyttä ja konkretiaa voitaisiin kehittää yhdessä uskottavammin. Kuten AVOTT omasta riskianalyysistään päättelee: ”Riskit linjausten toteutumiselle minimoidaan yhteistyöllä ja osuvasti ajoitetuilla toimenpiteillä.”

<https://avointiede.fi/fi/ajankohtaista/riskit-linjausten-toteutumiselle-minimoidaan-yhteistyolla-ja-osuvasti-ajoitetuilla>

5. Kommentoi osalinjausta yleisesti

Suomen tiedekustantajien liitto yhtyy yhteenvedossa esitettyyn näkemykseen, jonka mukaan ”Suomessa on vahva kotimaisen tiedekirjajulkaisemisen perinne, jonka ylläpitäminen ja toimintaedellytysten pitkäjänteinen varmistaminen on biodiversiteetin kannalta aivan keskeistä. Tämä edellyttää kestäviä ratkaisuja koko tutkimusyhteisöltä.”

Suomen tiedekustantajien liitto kuitenkin huomauttaa, että nykyisellään linjausluonnos on viestiltään ristiriidassa em. kriittisen diversiteetin varmistamisen kanssa. Liitto myös pyytää konkretiaa ja perusteita vaatimukseen, jonka mukaan ”kustantajien ja julkaisijoiden on rakennettava uusia avoimen julkaisemisen mahdollistavia toimintamalleja”. Kirjanteon ollessa kyseessä olisi eduksi pohtia ja ymmärtää syvällisemmin kustannus- ja julkaisutoiminnan eroja. Epäselväksi linjausluonnoksessa jää, mitä sen laatijat pitävät niinä kotimaisten kirjankustantajien puutteina, joita vaadituilla toimintamalleilla halutaan paikata.

Linjausluonnos antaa vaikutelmaa, että sitä laadittaessa olisi nojattu lehtiartikkeleita koskevaan linjaukseen sisäistämättä kirjanteon erityisiä olosuhteita ja kuuntelematta ohjausryhmän kirjankustantajajäsenten asiantuntemusta ja kantaa. Suomen tiedekustantajien liitto huomauttaa, että esimerkiksi transformatiiviset sopimukset ja hybridimalli istuvat huonosti tähän dokumenttiin, koska ne eivät ole kirjankustantamisessa relevantteja. Sanastossa oleva ESAC koskee tiedelehtien artikkeleita. Liitto toivookin, että ohjausryhmän kustantajajäsenten asiantuntemusta hyödynnettäisiin linjausta muokattaessa selvästi nykyistä vahvemmin ja eksplisiittisemmin.

Suomen tiedekustantajien liitto pitää kansallisten linjausten tarkoituksena asettaa yleisiä ja kestäviä tavoitteita, joita eri tahot yhdessä tai erikseen edistävät mahdollisuuksiensa mukaan. Yksityiskohtia olisi siksi suotavaa vähentää ja yksittäiset toimijat tulisi jättää nimeämättä. Esimerkiksi: AVOTT:n taustalla olevan TSV:n omaa Edition.fi-jakelualustaa tuskin tarvitsee korostaa ohi avointen kirjankustantamoiden Helsinki University Pressin, Tampere University Pressin tai SKS:n Tiedekustantamon kaltaisten avointen kirjankustantamojen. Dokumentissa viitataan toteutustapoihin epämääräisesti ja kierrellen. Toistuvien passiivimuotojen sijasta tulisi ilmaista selvästi, kuka tekee, pyrkii tai toivoo, jotta viesti olisi sekä selvä että avoin.

Koska palautetta pyydetään, se tulisi myös ottaa huomioon ja esitettyjä kantoja tasapainottaa. Suomen tiedekustantajien liitto pitää erittäin valitettavana, etteivät kansallisten kustantaja- ja tekijäjärjestöjen ja kotimaisten kustantajien aiemmin esittämät perustellut huolet oikeudenhaltijoille annetusta asemasta näytä juurikaan vaikuttaneen dokumentin uuteen versioon. Syntyvä vaikutelma näennäisdemokratiasta, ymmärtämättömyydestä ja keskeisten osallisten ylenkatsomisesta turhauttaa ja luo ”kestävyysvajetta”. Eteneminen ikiliikkujanomaisesti kohta kohdalta korjaten ilman konkreettisia, osallisten yhteisesti hyväksyttävissä olevia tuloksia myös kuormittaa. Suomen tiedekustantajien liiton mielestä nämäkin havainnot tukevat toivetta edetä linjaustyössä maltillisemmin, osallistavammin ja rahoitusperustan kuntoon saattaminen edellä.

Suomen tiedekustantajien liitto edustaa 155 kotimaista tieteen kustantajaa ja julkaisijaa.

<https://tiedekustantajat.fi/>